

1906 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/gc-1906?activeTab=historical> [in Swiss].

7. Konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy. Zheneva, 27 lypnia 1929 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/ar/ihl-treaties/gc-pow-1929?activeTab=historical> [in Swiss].

8. Meran, Zh., Sommaruha, K. (1989). *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta: natsystski peresliduvannia ta kontsentratsiini tabory*. [The International Committee of the Red Cross: Nazi Persecution and Concentration Camps]. *Mizhnarodnyi ohliad Chervonoho Khresta*. 29 (271). 375–397. [in Swiss].

9. Overmans, R. (1995). «Nevelykyi zapys u knyzi strazhdan u novitnii istorii». *Tabory Reinskykh luk 1945*. [«A small entry in the book of suffering in modern history.» The Rhine Meadows Camps 1945]. Folkmann, Erikh (red.): *Kinets Tretoho reikhu – kinets Druhoi svitovoi viiny. Perspektyvnyi ohliad*, Miunkhen. 259–291. [in German].

10. Zvit Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta pro yoho diialnist pid chas Druhoi svitovoi viiny (1 veresnia 1939 r. – 30 chervnia 1947 r.). *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Zheneva: MKChKh, traven 1948 r. Tom III. 540. Retrieved from: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6962> [in Swiss].

11. Siordet, F. (1947). *Inter arma caritas: robota Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta pid chas Druhoi svitovoi viiny*. [Inter arma caritas: The Work of the International Committee of the Red Cross During the Second World War]. Zheneva: MKChKh. 135. Retrieved from: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6880>. [in Swiss].

12. Shtrajt, K. (1991). *Oni nam ne tovarishi: Vermaht i sovetskie voennoplennnye, 1941–1945 gg*. [They Are Not Our Comrades: Wehrmacht and Soviet Prisoners of War, 1941–1945] / per. s nem. I. Dyakonova. Moskva, 480. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 340.1(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-13-18

Поляруш Світлана Іванівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

sv_polyarush@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1157-3248

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ ТА ВІДСТАВНИХ ВОЇНІВ В УКРАЇНІ (X – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті зроблена спроба на основі опублікованих та неопублікованих джерел охарактеризувати процес еволюції соціальної підтримки військових інвалідів та відставних воїнів. Відмічено домінування станового характеру соціального захисту колишніх військових у аграрному суспільстві. Виділено три етапи процесу формування інститутів соціальної підтримки вказаних категорій осіб: церковний період, державницький період та державно-громадський період. Наголошено, що церковний період соціальної підтримки колишніх воїнів в Україні був обумовлений у значній мірі освіченістю духовенства в медичній сфері та матеріальною підтримкою церкви з боку центральної влади, а в українських землях ще і активною діяльністю церковних братств на ниві допомоги нужденному населенню. Встановлено, що церковна система підтримки відставних воїнів була характерною для більшості європейських держав і існувала протягом усього доіндустріального періоду. Підкреслено, що становлення абсолютистської монархії зумовило перехід до державних форм підтримки найменш захищених верств колишніх військових. Звернуто увагу на соціальні норми Конституції Пилипа Орлика. Продемонстровано, що поряд із репресивним законодавством стосовно жебрацтва, імперські центральні органи влади змушені були проводити сепарацію відставних військових і надавати їм притулок, лікування, матеріальне утримання, а для працездатних ще й роботу. Надано оцінку діяльності приказів громадського піклування та інших державних інституцій з підтримки відставних військових. Акцентовано увагу на створенні спеціальних закладів утримання і лікування відставних воїнів у військових поселеннях Лівобережної та Південної України. Відображено роль земств та благодійних організацій у справі соціального захисту воїнів. Відзначено, що центральні органи соціальної підтримки відставних воїнів були створені лише у період визвольних змагань українського народу за створення незалежної держави. Констатовано, що увесь позитивний попередній досвід утримання військових інвалідів був нівельований більшовицькою владою. Введено в науковий обіг нові історичні джерела.

Ключові слова: поранені та відставні воїни, соціальне забезпечення колишніх військових, церковна підтримка відставних воїнів, державні інституції піклування, громадська благодійницька допомога військовим інвалідам.

Poliarush S. DEVELOPMENT OF INSTITUTIONS OF SOCIAL SUPPORT FOR DISABLED MILITARY SERVANTS AND RETIRED SOLDIERS IN UKRAINE (X – BEGINNING OF XX CENTURY)

The article attempts to characterize the process of evolution of social support for disabled military personnel and retired

soldiers based on published and unpublished sources. The author notes the dominance of the class nature of social protection for former soldiers in an agrarian society. Three stages of the process of formation of institutions of social support for the specified categories of persons are distinguished: the church period, the state period and the state-public period. It is emphasized that the church period of social support for former soldiers in Ukraine was largely due to the clergy's education in the medical field and material support for the church from the central government, and in the Ukrainian lands also to the active activities of church brotherhoods in the field of assistance to the needy population. The author establishes that the church system of support for retired soldiers was characteristic of most European states and existed throughout the pre-industrial period. It is emphasized that the formation of the absolutist monarchy led to the transition to state forms of support for the least protected strata of former military personnel. Attention is paid to the social norms of the Constitution of Pylyp Orlyk. It is demonstrated that along with repressive legislation regarding begging, the imperial central authorities were forced to separate retired military personnel and provide them with shelter, treatment, material support, and for those able to work, even work. An assessment of the activities of public welfare orders and other state institutions to support retired military personnel is provided. Attention is focused on the creation of special institutions for the maintenance and treatment of retired soldiers in military settlements of Left-Bank and Southern Ukraine. The role of zemstvos and charitable organizations in the social protection of soldiers is reflected. It is noted that the central bodies of social support for retired soldiers were created only during the period of the liberation struggle of the Ukrainian people for the creation of an independent state. It is stated that all the positive previous experience of maintaining disabled military personnel was leveled by the Bolshevik authorities. New historical sources are introduced into scientific circulation.

Keywords: wounded and retired soldiers, social security of former soldiers, church support of retired soldiers, state care institutions, public charity assistance to military invalids.

Постановка проблеми. Україна пережила багато військових конфліктів за свою історію. За приблизними підрахунками, на території України відбулося більше 200 конфліктів різного гатунку. Це і повстання населення, війни між близькими сусідами, світові війни. Наслідком таких збройних зіткнень є велика кількість поранених, переважно чоловіків, які потребували медичної допомоги, догляду, довічного матеріального утримання. У різні історичні періоди дане питання вирішувалося по-різному.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему підтримки поранених, хворих та літніх воїнів вивчали переважно в контексті дослідження історії соціальної роботи та історії медицини. Тут варто назвати роботи К. Власенко; О. Замашкіної; І. Ільницького, В. Книгиницького, В. Пашковського; О. Кравченко та О. Матрос; І. Максимів; І. Устюж та М. Мегрелішвілі та інших. Численна група істориків благодійності торкалися даної проблематики: О. Балухтіна; Ю. Берестень та В. Мороз; В. Васильєв; О. Донік; Н. Загребельна та І. Коляда; Г. Надтока та І. Горпинченко; О. Сапіга та інші. Безпосередньо проблемою захисту прав ветеранів війни в історико-правовому контексті займався Р. Погосян.

Метою статті є характеристика процесу еволюції соціальної підтримки поранених воїнів та відставних військових на українських землях в різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське суспільство доіндустріального періоду було становим, відповідно, і ступінь підтримки різних верств колишніх воїнів була різною і залежала від станової належності, наближення до владних структур, від родинних зв'язків та інших факторів. Переважно увагу ми будемо звертати на найбільш незахищені верстви населення.

Перші згадки про утримання поранених і немічних воїнів можна зустріти у монастирських статутах. Так, у Студійському уставі, яким керувалася Києво-Печерська лавра і який було передано їй від найшанованішого у Константинополі монастиря, утримання малозахищених осіб було прямим обов'язком чернечої братії. У джерелах згадується, що Феодосій Печерський побудував поблизу монастиря спеціальний будинок для утримання калік та убогих. Тут було засновано шпитальний монастир святого Миколи. Подібні притулки і шпитали були і у Галицько-Волинському князівстві при Почаївському та Зарванецькому монастирях, на Манявському скиту [1, с. 92].

Довгий час церква залишалась благодійницьким осередком, займаючись лікуванням та утриманням зубожілих верств населення. За посередництвом її надавалась допомога усім нужденним з боку князя як глави держави. Тут варто пригадати розпорядження Володимира I про виділення десятини від загальнодержавних податків на утримання церкви. У Повчанні Володимира Мономаха дітям наголошувалося на необхідності матеріальної підтримки убогих та сиріт. На переконання князів саме церква повинна займатися питаннями утримання усіх малозахищених осіб.

Довгий час вказаної традиційної позиції дотримувалися англійські королі. Так, у 1601 р. королева Єлизавета видала закон про бідних, за яким на церковні парафії покладался обов'язок утримання малозахищених осіб, у тому числі і воїнів.

В Україні у козацькі часи справжніми осередками допомоги нужденним та воїнам похилого віку залишалися монастирі [2, с. 133]. Для реєстрового козацтва спеціальними королівськими привілеями визначалися монастирі зі шпиталями для утримання соціально незахищених колишніх воїнів. Зокрема, тут можна назвати привілей польського короля Стефана Баторія 1578 р., яким Трахтемирівський Успенський монастир (тепер – с. Трахтемирів, Канівського району Черкаської області) став шпиталем-притулком для поранених та старих козаків.

На території Самарської паланки Запорізької Січі протягом XVI-XVII ст. приймав на утримання хворих і поранених воїнів Самарський Військовий монастир (тепер - м. Самар, Дніпропетровської області). Досить відомим був своїм шпиталем Межигірський монастир (тепер – Спасо-Преображенський монастир

біля с. Нові Петрівці під Києвом). Своєю громадською та військовою богадільнею був відомий у Києві Кирилівський монастир, заснований ще у часи Давньоруської держави. Усіляко допомагав німецьким воїнам з середини ХУІІ ст. Лебединський монастир (тепер біля с. Лебедин Шполянського району Черкаської області). Не менш відомими були також Густинський монастир (тепер – с. Густиня Прилуцького району Черкаської області) та Левківський храм поблизу м. Овруча (Житомирської області).

Опубліковані збірки універсалів гетьманів та полковників України показують широку картину пожертвувань з їх боку монастирям сіл з ґрунтами і млинами, перевозів; надання привілейованих прав на безперешкодний вилов риби, збір акцизних та інших мит [3].

Цей факт можна розглядати не лише як матеріальну підтримку православної церкви як духовного провідника ідеї незалежності України, а і як своєрідну соціальну політику, спрямовану на економічне зміцнення осередків соціальної підтримки воїнів. Крім того, самі старі німецькі козаки, які не мали сім'ї, віддавали монастирям усе надбане за життя майно і постригалися у ченці. У монастирях вони доживали свій вік. Це були індивідуальні пожертви.

У записках Павла Алепського „Подорож патріарха Макарія Антиохійського”, який двічі побував в Україні протягом 1654-1656 рр., згадується, що по усій країні козаків для бідних і сиріт побудовані будинки для їх проживання. Це були *братські* притулки, утримувані коштом парафіян. Такі братські шпиталі-притулки були відомі у Львові з 1591 р., у Києві з 1629 р.

У Конституції Пилипа Орлика 1710 р. зафіксований традиційний перевірений віками спосіб утримання мало захищених військових. Зокрема, у п. 5 зазначено: „Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма утіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається. У цьому місті для старих, зубожілих та ранами скалічених козаків за військовий кошт має бути збудований шпиталь, відтоді вони матимуть харчі та одяг” [4].

За даними ревізьких книг Лівобережної України архіву Малоросійської колегії у 1732 р. у Чернігівському полку налічувалось 118 шпиталів, Лубенському – 107, Миргородському – 29, Ніжинському – 138, Полтавському – 42, Переяславському – 52. Під опікою їх знаходилися усі мало захищені верстви населення, у тому числі, і військові [5, с. 45].

Із зміцненням європейських монархій, а особливо у період абсолютизму, що характеризувався збільшенням кількості війн, активним використанням вогнепальної зброї та переходом від тимчасового використання найманих загонів до регулярних армій з професійною підготовкою військових і виплатою грошового забезпечення, питання утримання поранених і німецьких воїнів узялася вирішувати держава.

Західноєвропейські монархи почали дещо раніше створювати спеціальні заклади для поранених і хворих воїнів. Так, у 1254 р. Людовік ІХ видав указ про створення в Парижі інвалідного будинку (лікарні для сліпих) для хрестоносців-дворян. Продовжили його політику у 1606 р. Людовік ХІІІ, створивши у замку де-Бісєтр богадільню „Командорство святого Людовика” для усіх поранених офіцерів і солдатів, які не мали засобів для існування. У 1670 р. Людовік ХІУ видав указ про створення Будинку інвалідів.

Починаючи з кінця ХУІІ ст. російське самодержавство теж активно копіює політику європейських країн щодо жебраків, а також щодо військових у відставці. Ще у 1682 р. спеціальним наказом царя Федора Олексійовича Аптекарському приказу доручалося побудувати два шпиталі для хворих і поранених воїнів-безхатченків, але і церкви та монастирі повинні були і далі утримувати вказані категорії осіб. Поряд із репресивними указами проти жебрацтва, з 1710-1712 рр. з'являються укази про створення інвалідних будинків та інвалідних команд для проходження служби у містах, з 1720 р. – про грошове утримання колишніх військових [6, с. 6]. У той же час, Регламентом головного магістрату 1721 р. передбачалося у губернських містах побудувати „гошпиталі”; наказом 1722 р. зобов'язано монастирі утримувати безхатченків військових інвалідів, а Духовним регламентом 1725 р. церкви зобов'язувалися будувати лазарети. Ця політика, хоч і проводилася ситуативно, продовжувалася аж до секуляризації церковних маєтностей. Починаючи з 1761 р. було вирішено створювати солдатські богадільні, тобто заклади для утримання і догляду за пораненими і німецькими військовими нижніх чинів.

Секуляризація церковного майна мала одну із цілей остаточне перетворення церкви у державну інституцію. Це тривалий процес, який часом охоплював десятиліття.

В Австрійській імперії основні секуляризаційні процеси пройшли протягом 1777-1783 рр. у Галичині, 1774-1786 рр. на Буковині. Австрійський імператор Йосип ІІ 29 листопада 1781 р. наказав закрити усі монастирі, що нічого не робили для виховання молоді чи догляду за хворими. І таких монастирів було близько 400. Та ж сама мотивація була і для закриття церковних братств [7, с. 260].

У Російській імперії секуляризаційні процеси розпочалися у 1764 р., а на українських теренах указом 10.04.1786 р. на Лівобережній Україні, указом 25.04.1788 р. у Слобідській Україні та прилеглих російських губерніях, указом 08.12.1792 р. у Волинській губернії. У західних губерніях процес закінчився на початку 40-х років ХІХ ст. [8]. У більшості випадків шпиталі при монастирях та церквах були віддані міським органам самоуправління.

Уложенням про губернії 1775 р. були створені як станові органи підтримки нужденних, на зразок дворянських опік та сирітських судів для дітей, так і безстанові державні інституції – „прикази громадського

підкування”. Останні, за задумом верхівки самодержавства, повинні були за зразком англійських органів місцевого самоврядування, очолюватися губернатором, а управлятися колегіальним органом, до якого входили представники не лише дворянства, але і міщанства та вільного селянства. Однак, вже у кінці ХУІІІ ст. прикази управлялися губернатором, який формував штат і структуру органу на власний розсуд, спираючись на губернського предводителя дворянства і губернського прокурора. Прикази займалися організацією і утриманням закладів початкової народної освіти та фінансуванням навчання обдарованих учнів і студентів, лікарнями, богадільнями, будинками праці подібними до виправно-трудова закладів, а пізніше до їх компетенції перейшли училища для дітей канцелярських службовців, ремісничі будинки, фельдшерські школи, усі міські лікарні та упокорювальні будинки. Протягом 1802-1812 рр. у розпорядженні приказів опинилися інвалідні будинки, де мешкали нижні військові чини та колишні рекрути і отримували безкоштовне лікування за рахунок держави [9, с. 24-25]. Тобто, прикази займалися проблемами освіти, медичного обслуговування та соціального захисту населення, частково пенітенціарними питаннями. Утримання ветеранів-воїнів було одним із комплексу питань, що вирішували прикази.

Перші такі установи в українських губерніях запрацювали з 1781 р. у Києві, Харкові і Чернігові. Початковий внесок держави на розвиток подібних установ складав 15 000 крб, а далі ці органи мали заробляти гроші переважно самі за рахунок переданих їм суконних фабрик, цегельних заводів, друкарень, аптек і т.п.

Зазначимо також, що військові інваліди відправлялися лише у певні міста за наказами імператорських осіб з правом на отримання грошових сум по особливим окладам, на які держава виділяла десятки тисяч карбованців на рік.

Крім того, при гарнізонних батальйонах були створені інвалідні роти для тих осіб, які ще могли якось служити.

Цікаво, що у кінці ХУІІІ ст. у Пруссії Фрідріх II теж розпочав у великих містах масштабне будівництво будинків для військових інвалідів та грошове їх забезпечення. У той же час, останні були поділені на три групи. Перші відставники могли розраховувати на працевлаштування сільським вчителем, бомбардиром, поштарем. Друга категорія могла працювати майстрами, якщо мали якесь ремесло і лише третя група утримувалася державою у інвалідних будинках.

Перша половина ХІХ ст. характеризується для Європи, поряд із технічним переоснащенням військ, переходом до створення масових постійних армій на основі загальної військової повинності. Були, звичайно і окремі винятки. Так, в Англії та США продовжується використання найманців, а у Російській імперії протягом 1705-1874 рр. застосовується рекрутська повинність.

Крім того, починаючи з 1817 р. в українських землях, що знаходилися під владою російського самодержавства, у мирний час створюються військові поселення переважно із кавалерійських полків. За Положенням про утримання в спеціальних будинках-богадільнях неспроможних поселян (1819 р.) та за Статутом про неодмінні військові шпиталі (1828 р.) у кожному полковому окрузі обов'язково мав бути військовий шпиталь та інвалідний дім для німецьких людей [10, с. 87-88]. Дослідник Б. І. Луговий вказує, що у Київській та Подільській губерніях існували будинки для літніх людей з чисельністю по 32 особи у кожному. Для військових створювали шпиталі з лікарем, а поселян обслуговували фельдшери [11, с. 138-144]. Після Кримської війни військові поселення почали поступово ліквідувати, а шпиталі і інвалідні будинки розбирати чи перепрофілювати для в'язниць та каторжних централів.

Поразка у Кримській війні 1853-1856 рр. стимулювала царський уряд до проведення масштабних реформ з метою модернізації країни. Зокрема, за „Положенням про губернські та повітові земські установи” (1864 р.) протягом 1865-1869 рр. введені органи місцевого самоврядування земські установи у Полтавській, Харківській, Херсонській та Чернігівській, Катеринославській, Таврійській та Бессарабській губерніях. А у Волинській, Київській та Подільській губерніях земства почали формуватися з 1906 р. Саме цим органам почали передавати богадільні та лікарні від приказів громадського піклування, що ліквідовувались. У 1867 р та 1883 р. вийшли накази воєнного міністра про передачу на утримання хворих відставних військових із земських закладів у військові лазарети. Під час воєн другої половини ХІХ – початку ХХ ст. земства матеріально допомагали сім'ям поранених та полеглих воїнів, лікували поранених, утримували скалічених осіб у богадільнях [9, с. 58-60]. Не відставали від них і міські органи самоврядування.

Перша світова війна призвела до того, що в українських губерніях з'явилися десятки тисяч біженців, дітей-сиріт, колишніх військовополонених, зубожілих вдів з дітьми. Проблемами їх утримання займалися різноманітні міністерства (внутрішніх справ, освіти, шляхів сполучення). Були створені напівдержавні напівгромадські об'єднання під егідою представників правлячої династії на зразок Тетянинського чи Єлизаветинського Комітетів, котрі займалися допомогою зубожілому населенню, при цьому левову частку фінансування отримуючи із державної скарбниці.

Активізували свою діяльність численні благодійні товариства. Серед них перше місце, безумовно, займає Товариство Червоного Хреста. Воно фактично було створене у 1867 р. спочатку під назвою „Товариство піклування про поранених та хворих воїнів”. Для управління на місцях створювалися губернські та повітові комітети, що переважно очолювалися представниками місцевої адміністрації або дружинами цих осіб. У мирний час вказане об'єднання організовувало купівлю протезів інвалідам, надавало їм помірну грошову допомогу, фінансувало їх утримання в притулках, готувало сестер-жалібниць для

медичних закладів, допомагало у подоланні епідемій та наслідків стихійних лих. У воєнний час комітети Червоного Хреста організовували евакуацію поранених та хворих з фронту, лікували військових у лазаретах, займалися реабілітацією інвалідів, допомагали військовополоненим та цивільному населенню [12, с.170].

Широка мережа шпиталів та лазаретів запрацювала при монастирях та інших закладах православної церкви. Духовенством здійснювалася також адресна допомога військово-медичним установам та Товариству Червоного Хреста [13, с. 20].

Після лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд створив Міністерство державної опіки, яке пізніше перейшло в якості Департаменту державної опіки до Міністерства внутрішніх справ.

У період існування Центральної Ради Генеральне секретарство внутрішніх справ мало Біженецький департамент та Департамент опіки, а при ньому відділ опіки інвалідів. Останній займався лікарською, просвітницькою, патронатною допомогою, працевлаштуванням покалічених воїнів, які могли працювати.

25 травня 1918 р. уряд гетьмана П. Скоропадського виділив із Міністерства внутрішніх справ нове Міністерство Народного Здоров'я і Державного Опікування [14]. Міністерство мало декілька департаментів, зокрема, Департамент державної опіки, що включав три відділи: відділ опіки дітей, відділ загальної опіки та відділ опіки інвалідів.

Вперше Українська держава показала свою зацікавленість соціальною сферою. Ця зацікавленість була обумовлена невідомою статистикою. За даними Всеукраїнської спілки покалічених воїнів у дев'яти губерніях України на 28 жовтня 1918 р. налічувалося 77 057 інвалідів [15]. Відділ займався питаннями протезування, організацією усіх видів медичної допомоги інвалідам, питаннями повернення інвалідів з полону, їх доліковуванням на курортах, фінансуванням закладів для утримання скалічених воїнів. Значну частину військових, які мали фізичні ушкодження, відправляли за місцем їх колишнього проживання на утримання міських та сільських громад та товариств. Усіляко підтримувалась діяльність Всеукраїнської спілки інвалідів України, Українського товариства допомоги жертвам війни, Товариства Червоного Хреста, міських і земських органів самоврядування. Зазначимо також, що Департамент опіки вирішував цілу низку проблем із дітьми-сиротами, які утримувалися різноманітними благодійними організаціями; численними біженцями, хронічно хворими, які дісталися їм у спадок від попередніх установ. У березні 1919 р. виконавчим комітетом ради робітничих та селянських депутатів Міністерство було реорганізоване у тимчасову комісію у справах народного здоров'я і опікування.

Із встановленням радянської влади більшість громадських об'єднань, що ефективно допомагали воїнам, були ліквідовані, а ті, що залишилися, на зразок Товариства Червоного Хреста, були взяті під жорсткий контроль державою.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що соціальна підтримка відставних воїнів та військових інвалідів у окреслений нами період мала чіткий становий характер. У самому процесі еволюції соціальної підтримки найменш захищених верств колишніх військових можна виділити три періоди: церковний, державний і з другої половини XIX століття – державно-громадський. Із встановленням більшовицької влади в Україні почалося швидке одержавлення вказаного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Історія медицини: курс лекцій для магістрів 1-3 курсів медичних факультетів денної форми навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» / уклад. І. Г. Утюж, М. О. Мегрелішвілі. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 132 с.
2. Васильєв В.В. Запорізькі козаки як благодійники. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f8b7a75a-0f7a-4bc3-b199-f1b6e6a81f22/content>
3. Універсали Богдана Хмельницького (1648-1657). К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998. 416 с.; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Наукове видання. Київ-Львів: НТШ, 2004. 118 с.
4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
5. Історія соціальної роботи : навчальний посібник / [уклад.: О. О. Кравченко, О. О. Матрос]. Умань : РВЦ «Візаві», 2017. 117 с.
6. Максимів І.І. Історичні витоки розуміння дитячого жебрацтва як юридико-психологічного феномену. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 6. С. 3-9.
7. Україна в XIX столітті: людність та імперії / Валентина Шандра, Олена Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.
8. Шостак І. Секуляризація церковних римо-католицьких маєтків на Волині у першій половині XIX століття. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1368/1/shostak_12069_2.pdf
9. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918 pp.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 1996. 209 с. URL: <https://dspace.cusu.edu.ua/items/258bb88a-7aa3-4cf3-af49-4a18ea0a8514>
10. Бучаста С.І. Створення та розвиток інфраструктури військового поселення кавалерії на території Слобідсько-Української (Харківської) губернії у 1817-1864 pp. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав,

2020. 400 с.

11. Луговий Б.В. Військові поселення на Правобережній Україні (1836-1866) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2009. 222 с.
12. Кармалюк С., Ореховський В. Історія Товариства Червоного Хреста України. Книга I. Діяльність організацій Товариства Червоного Хреста в Україні до 1921 р.: кол. монографія / С. Кармалюк, В. Ореховський. Чернівці: Технодрук, 2023. 252 с.
13. Берестень Ю.В., Мороз В.І. Благодійницька діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.). *Проблеми політичної історії України*. 2019. Випуск 14. С. 117-138.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України м. Київ. (ЦДАВОВУ м. Київ) Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 1.
15. ЦДАВОВУ м. Київ. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 61.

REFERENCES:

1. Utiiuzh, I.H., Mehrelishvili, O.I. (2021). Istoriia medytsyny. [History of medicine]. Kurs lekttsii dlia mahistriv 1-3 kursiv medychnykh fakultetiv dennoi formy navchannia haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia» spetsialnostei 221 «Stomatolohiia», 222 «Medytsyna», 228 «Pediatriia». 132. [in Ukrainian].
2. Vasyliiev, V.V. (2006). Zaporizki kozaky yak blahodiinyky. [Zaporozhian Cossacks as benefactors]. Retrieved from: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f8b7a75a-0f7a-4bc3-b199-f1b6e6a81f22/content> [in Ukrainian].
3. Universal Bohdana Khmelnytskoho (1648-1657). (1998). [Universals of Bohdan Khmelnytsky (1648-1657)]. 416.; Universal ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilovycha (1657-1687). (2004). [Universals of Ukrainian hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovych (1657-1687)]. 118. [in Ukrainian].
4. Dohovory i postanovy prav i svobod viiskovykh mizh Yasnovelmozhnym Yoho Mylosti panom Pylypom Orlykom, novoobranym hetmanom Viiska Zaporizkoho, i mizh heneralnymy osobamy, polkovnykamy i tym zhe Viiskom Zaporizkym z povnoiu zghodoiu z obokh storin. Pidtverdzeni 5 kvitnia 1710 roku vid Rizdva Khrystova. (1994). [Treaties and resolutions on the rights and freedoms of the military between His Excellency His Grace Mr. Pylyp Orlyk, newly elected Hetman of the Zaporizhian Army, and between the generals, colonels and the same Zaporizhian Army with full consent of both sides. Confirmed on April 5, 1710 from the year of the Nativity of Christ]. Retrieved from : <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O.O., Matros, O.O. (2017). Istoriia sotsialnoi roboty. [History of social work]. Navchalnyi posibnyk. 117. [in Ukrainian].
6. Maksymiv, I.I. (2023). Istorychni vytyky rozuminnia dytiachoho zhebratstva yak yurydyko-psykholohichnoho fenomenu. [Historical origins of the understanding of child begging as a legal and psychological phenomenon]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*. Vypusk 6. 3-9. [in Ukrainian].
7. Shandra, V., Arkusha, O. (2022). Ukraina v XIX stolitti: liudnist ta imperii. [Ukraine in the 19th century: population and empires]. 436. [in Ukrainian].
8. Shostak, I. (2003). Sekuliaryzatsiia tserkovnykh rymo-katolytskykh maietkiv na Volyni u pershii polovyni KhIKh stolittia. [Secularization of Roman Catholic church estates in Volyn in the first half of the 19th century]. Retrieved from: https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/1368/1/shostak_12069_2.pdf [in Ukrainian].
9. Poliarush, S.I. (1996). Stanovlennia i diialnist orhaniv derzhavnoi opiky ta hromadskoi blahodiinosti na Livoberezhnii Ukraini (1775-1918 rr.). [The formation and activity of state guardianship and public charity bodies in Left-Bank Ukraine (1775-1918)]. *Dys. ... kand. ist. Nauk 07.00.01*. 209. Retrieved from: <https://dspace.cusu.edu.ua/items/258bb88a-7aa3-4cf3-af49-4a18ea0a8514> [in Ukrainian].
10. Buchasta, S.I. (2020). Stvorennia ta rozvytok infrastruktury viiskovoho poselennia kavalerii na terytorii Slobidsko-Ukrainskoi (Kharkivskoi) hubernii u 1817-1864 rr. [Creation and development of the infrastructure of a military cavalry settlement on the territory of the Slobodsko-Ukrainska (Kharkiv) province in 1817-1864]. *Dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01*. 400. [in Ukrainian].
11. Luhovyi, B.V. (2009). Viiskovi poselennia na Pravoberezhnii Ukraini (1836-1866). [Military settlements in Right-Bank Ukraine (1836-1866)]. *Dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01*. 222. [in Ukrainian].
12. Karmaliuk, S., Orekhovskiy, V. (2023). Diialnist orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta v Ukraini do 1921 r. Istoriia Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. [History of the Ukrainian Red Cross Society]. *Knyha I. Kolektyvna monohrafiia*. 252. [in Ukrainian].
13. Beresten, Yu.V., Moroz, V.I. (2019). Blahodiinytska diialnist pravoslavnoho dukhovenstva Katerynoslavskoi yeparkhii na pochatku Pershoi svitovoi viiny (1914-1915 rr.). [Charitable activities of the Orthodox clergy of the Ekaterinoslav Diocese at the beginning of the First World War (1914-1915)]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. Vypusk 14. 117-138. [in Ukrainian].
14. (Fund 1035. Inventory. 1. File. 84.). Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
15. (Fund 1035. Inventory. 1. File. 82.). Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025